

JOANNA SZCZĘSNA

Katedra Historii Sztuki Średniowiecznej Polskiej KUL

NOWO ODKRYTY FRESK
Z PRZEDSTAWIENIEM SĄDU OSTATECZNEGO
W PONORBERTAŃSKIM KOŚCIELE ŚWIĘTEJ TRÓJCY
W STRZELNIE

W 2000 roku, podczas prac remontowych prowadzonych z ramienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez Wydział Konserwacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, w absydzie prezbiterium kościoła Świętej Trójcy w Strzelnie natrafiono na ślady polichromii. W 2003 roku zespół pod kierownictwem mgr Marii Kiepuszewskiej z Bydgoszczy przeprowadził prace restauracyjno-zabezpieczające. Dokumentacja powykonawcza znajduje się u proboszcza parafii, księdza Ottona Szymkowa.

Malowidło wypełniające niegdyś absydę ocalało jedynie w górnej partii i zajmuje zewnętrzny pas sklepienia konchy. Najbardziej czytelny fragment to widniejąca w centrum, otoczona nimbem głowa Chrystusa, z której ust wychodzą ukośnie ku górze miecz i lilia o trzech kwiatach, a zatem postać ukazana została jako Sędzia. Powyżej widać nieregularne formy nakładających się na siebie obłoków. Bezpośrednio po bokach Chrystusa widnieją przedstawienia *Arma Passionis* – krzyża po prawej i trzciny z gąbką po lewej stronie. Narzędzia niewątpliwie trzymały anioły, bo obok krzyża można dostrzec

fragment skrzydła. Elementy te pozwalają zidentyfikować temat jako Sąd Ostateczny¹.

W kolorystyce dominują odcienie błękitu, z akcentem beżu w nimbie oraz brązu w partiach włosów Chrystusa i krzyża. Barwy są rozjaśnione, pastelowe, przełamane szarością. Formy wydobywa ciemny kontur.

Stan zachowania fresku nie pozwala na szczegółową analizę formalną i ikonograficzną, jednak na podstawie zbliżonych treściowo przedstawień oraz dostępnej przestrzeni w apsydzie można zakładać, że była to kompozycja rozbudowana, być może dwustrefowa. Chrystus-Sędzia, często otoczony mandorlą, zasiadający na łuku tęczy przedstawiany w charakterystycznej, frontalnej pozycji, z rozłożonymi rękami, prezentujący wnętrza dłoni z ranami po gwoździach umieszczany był w górnej strefie. Po Jego bokach ukazywano apostołów, anioły z narzędziami męki, także Marię i św. Jana Chrzciciela, tworzących scenę *Deesis*. W dolnej strefie kompozycja mogła być uzupełniona między innymi przedstawieniem archanioła Michała ważącego dusze, scenami wprowadzania do raju zbawionych i mąk piekielnych potępionych, wyobrażeniem panien mądrych i głupich, siedmiu grzechów głównych².

Sztuka gotycka spopularyzowała motyw wychodzących z ust Chrystusa mieczy bądź, tak jak na malowidle strzelneńskim, lilii i miecza. Miecz ilustruje apokaliptyczną wizję św. Jana (Ap. 1, 16), oznacza gniew Boży i karę,

¹ Źródłem wyobrażenia Sądu Ostatecznego w sztuce są przede wszystkim fragmenty Ewangelii według św. Mateusza (Mt 25, 31-34) oraz Apokalipsy św. Jana (Ap. 4, 3). Chrystus zasiada na łuku tęczy, która podkreśla wielkość i chwałę tego, który przyszedł, aby sądzić ludzi. Częste w tym typie ikonograficznym przedstawienie kuli ziemskiej pod Jego stopami oznacza panowanie nad światem, a wątek opisany jest między innymi w Ewangelii według św. Mateusza: (Mt 5, 34-35). Pierwsze przedstawienia pojawiły się w IX lub X wieku w sztuce bizantyjskiej. Ich charakterystyczne elementy to otaczający tronu Chrystusa dwór złożony z aniołów i apostołów. Na wschodzie po raz pierwszy zastosowano także motywy, które na stałe weszły do repertuaru scen towarzyszących wyobrażeniom Sądu Ostatecznego: ważenie dusz, *Deesis*, sceny piekielne z udziałem potępionych, chór modlących się zbawionych, pusty tron z narzędziami męki, dmące w trąby anioły. Wiele z nich wkrótce zadomowiło się w sztuce zachodniej. Od czasów karolińskich temat występował w malarstwie miniaturowym i ściennym oraz w tzw. sztuce drobnej, był częsty w romańskiej i gotyckiej rzeźbie portalowej oraz gotyckim malarstwie ściennym i tablicowym, patrz: B. B r e n k, *Weltgericht*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 4, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1972, szp. 513-523. Tam szczegółowo omówiona ikonografia i podana odnośna literatura.

² A. K a r ł o w s k a - K a m z o w a, *Programy ideowe gotyckich malowideł ściennych w Polsce*, w: *Gotyckie malarstwo ścienne w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. taż, Poznań 1977, s. 140.

wyobraża ostateczny wyrok, lilia natomiast jest symbolem łaski i miłosierdzia³.

Tego typu malarskie wizje Sądu Ostatecznego z różnymi scenami towarzyszącymi występują w polskim malarstwie ściennym od XIV wieku⁴. W przedstawieniach datowanych na XIV wiek mamy do czynienia z dwoma mieczami. Przykładami są: malowidło z lat ok. 1350-1360 w części podwieżowej kościoła parafialnego św. Jana w Toruniu (Pomorze Wschodnie)⁵; fresk datowany na lata ok. 1370-1380 na ścianie wschodniej kościoła parafialnego św. Mikołaja w Bejskach (Małopolska)⁶, malowidło z lat 60. XIV wieku w kaplicy przy krużgankach klasztoru pocysterskiego w Łądzie (Wielkopolska)⁷.

W XV wieku obok miecza pojawia się motyw lilii. Oba symbole przedstawione są między innymi na fresku z XV wieku zdobiącym ścianę tęczową fary p.w. św. Mateusza w Starogardzie Gdańskim (Pomorze Wschodnie)⁸; na malowidle z 2. ćwierci XV wieku widniejącym na ścianie zachodniej kościoła filialnego św. Wawrzyńca w Strzelnikach (Śląsk)⁹ oraz na pochodzącym z tego samego czasu fresku w chórze kościoła filialnego świętych Piotra i Pawła w Lubiechowej (Śląsk)¹⁰. Obecność lilii pozwala zatem datować malowidło strzelnieńskie na XV wiek.

Zespół klasztorny w Strzelnie był wielokrotnie niszczone przez pożary. Powstałe w ich wyniku straty powodowały konieczność remontów, dawały również impuls do przekształceń wnętrza w duchu aktualnie obowiązującego stylu. Główne prace związane z gotycyzacją kościoła wykonano w czasie prepozytury Jana Lukawa przypadającej na lata 1436-1467¹¹. Niewykluczo-

---

³ *Lexikon christlicher Kunst. Themen. Gestalten. Symbole*, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1980, s. 337; D. F o r s t n e r, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 187-189, 467-469.

⁴ K a r ł o w s k a - K a m z o w a, *Programy ideowe...*, s. 139.

⁵ J. D o m a s ł a w s k i, A. K a r ł o w s k a - K a m z o w a, M. K o r n e c k i, H. M a ł k i e w i c z ó w n a, *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, Poznań 1984, il. 155.

⁶ Tamże, il. 16.

⁷ Tamże, il. 136.

⁸ Tamże, il. 200.

⁹ Tamże, il. 100.

¹⁰ A. K a r ł o w s k a - K a m z o w a, *Malarstwo Śląskie 1250-1450*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, il. 111.

¹¹ Cz. S i k o r s k i, *Historia budowlana strzelnieńskich kościołów*, w: *Z dziejów Strzelna. Materiały z sesji 15.05.1993 i 20.11.1993*, Gniezno 1994, s. 40; patrz także: Z. B i a ł ł o-

ne, że wówczas powstało malowidło w apsydzie głównej. Na przełomie XV i XVI wieku zespół klasztorny w Strzelnie nawiedził pożar¹². Czy przyczynił się on do poważnego zniszczenia i w rezultacie zatynkowania fresku, pozostaje zagadką, w każdym razie o istnieniu dekoracji malarskiej w apsydzie nie wspomina wizytacja z 1582 roku¹³.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie:

ACons E1 – *Wizytacje archidiaconatu kruszwickiego z lat 1582-1597* – Acta Visitationis Archidiaconatus Crusviciensis in Dioecesi Wladislaviensis Per me Thoman Zakrzewski Archidiaconatum Crusviciensi et Canonicum wladislaviensi Anno Domini MDLXXXII peracta.

OPRACOWANIA

- Białłowicz – Krygierowa Z., Zabytki Mogilna, Trzemeszna, Strzelna i okolic od gotyku po barok, w: *Studia z dziejów ziemi mogileńskiej*, red. C. Łuczak, Poznań 1978, s. 317-363.
- Brenk B., Weltgericht, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 4, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1972, szp. 513-523.
- Domasławski J., Karłowska – Kamzowa A., Kornecki M., Małkiewiczówna H., *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, Poznań 1984.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
- Karłowska – Kamzowa A., *Programy ideowe gotyckich malowideł ściennych w Polsce*, w: *Gotyckie malarstwo ścienne w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. taż, Poznań 1977, s. 137-149.
- Karłowska – Kamzowa A., *Malarstwo Śląskie 1250-1450*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.
- Weltgericht, w: *Lexikon christlicher Kunst. Themen. Gestalten. Symbole*, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1980, s. 335-337.
- Sikorski Cz., *Historia budowlana strzeleńskich kościołów*, [w:] *Z dziejów Strzelna*, Materiały z sesji 15.05.1993 i 20.11.1993, Gniezno 1994, s. 29-46.

---

wicz – Krygierowa, *Zabytki Mogilna, Trzemeszna, Strzelna i okolic od gotyku po barok*, w: *Studia z dziejów ziemi mogileńskiej*, red. C. Łuczak, Poznań 1978, s. 327-328.

¹² Tamże, s. 42.

¹³ *Wizytacje archidiaconatu kruszwickiego z lat 1582-1597*, Acta Visitationis Archidiaconatus Crusviciensis in Dioecesi Wladislaviensis Per me Thoman Zakrzewski Archidiaconatum Crusviciensi et Canonicum wladislaviensi Anno Domini MDLXXXII peracta (Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, ACons E1).